

valóság

Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
1088 Budapest, Bródy Sándor u. 16.
1431 Budapest, Pf. 176.
Tel: 06 1 327-8965
Fax: 06 1 327-8969

AZ INFORMÁCIÓS ÉS KOMMUNIKÁCIÓS KOR IDEOLÓGIÁJA*

Az ideológia fogalma az információ újjáteremtő erejében hívó világ gyakorlatában

"Tekintve, hogy a kommunikációs folyamatokról alkotott mai koncepcióink nem sokban különböznek azoktól, amelyek Konfucius idején uralkodtak (sőt, sok szempontból kevésbé előrehaladottak), nem csodálkozhatunk azon, hogy ez irányú erőfeszítéseink története pusztán bármiféle megoldás elérését célzó kutatás. A korunkra jellemző, a számítógépekbe és az információs rendszerekbe vetett hit, mint a tevékenységeink bajait orvosló megoldás nem más, mint az ilyen megoldásokra való történelmi törekvések folytatása" © írta a hatvanas évek végén Lee Thayer.¹

E tanulmány bevezetéseképpen

– *Először* is tisztáznunk kell, hogy az ideológia fogalmának elemzése bármely ideológiára alkalmazható: a baloldali (marxist-leninista), a jobboldali (náci és fasiszta) és az úgynevezett polgári (az amerikai liberális-demokrata vagy az európai szociáldemokrata) ideológiákra is.

– *Másodszor*, az ideológiák fogalmát és meghatározását mindig a mai, az információ teljhatalmában bízó koron belül keresem, mellőzve az összehasonlítást más ideológiákkal.

1. AZ IDEOLÓGIA FOGALMA

Nehéz ideológia nélkül élnie az olyan embernek, aki – s ez alapvető feltétel – nem kapcsolódik létének transzcendentális oldalához, legyen az egy monotheista vallás (mint a kereszténység, az iszlám vagy a judaizmus) vagy metafizikai hit (mint a hinduizmus különféle változatai, a buddhizmus, a taoizmus vagy a konfucianizmus). Exisztenciánk minden egyén számára érthetetlen vagy megoldhatatlan problémákat hoz magával, elsősorban világunk és életünk jellemvonásainak értelmezésével kapcsolatban, mert minden ember élete és helyzete különleges, vagyis nem érthető és ítélni meg általánosságok szerint. Ezért azok számára, akik nem képesek transzcendentális összefüggésbe helyezni

¹: THAYER, L. *Communication and Communication Systems*. Irwin, Homewood, 1968, 88. l. (minden idegen nyelvből való fordítás a szerző munkája)

létüket, az ideológia a vallás vagy a metafizikai világgép szerepét veszi át, hiszen mindenre magyarázatot ad, minden jelenséget értelmezni tud, s minden helyzetben képes

* Valóság, Budapest, 2003 augusztus. XLVI. évf. 8. szám; megjelent a magyar Írószövetség folyóirata, a Magyar Napló által 2004-ben kiadott kötetben, *Az év esszéi*, a 24-36. lapokon.

elígazítást adni az egyénnek a lehetőségek és a választások zűrzavarában arra vonatkozólag, hogy miként cselekedjen. Így az egyén – nem ismerve existenciájának különlegességeit, lehetőségeit és veszélyeit – az ideológia által adott vezérfonalat követve elkerülheti, hogy cselekedeteivel saját magának vagy másnak kárt okozzon, hogy életét veszélyeztesse, vagy hogy később lelkiismeret furdalásnak legyen kitéve tetteinek előre nem látott következményei miatt.

Minden ideológiát három szempontból elemezhetünk.

(i) Intellektuális szempontból, vagyis az igazsághoz és az empirikus valósághoz fűződő viszony szemszögéből. Egy ideológia csak azokat a tényeket veszi figyelembe, amelyek beleilleszkednek keretébe, míg elfelejti és az ismeretlenség fátylába burkolja azokat, amelyek ellentmondanak nézeteinek, s ha kell, új, a képzeletből elővarázsolt tényeket teremt. Intellektuális szempontból minden ideológia speciális nézőpontból válogatott halmaza az empirikus világ töredékes tényeinek, amelyeket különleges, érdekekhez kapcsolódó keret köt össze elválaszthatatlanul, legtöbbször egy szenvedélyesen vallott és védelt értékrendszer formájában. Egy ideológia egyszerű fogalmaknak és nagy szenvedélyeknek az ötvöze, ezért szükségképpen intoleráns és egyszersmind önmagának ellentmondó.² Ez adja bármely ideológia totalitárius jellegét. Ezen azt értem, hogy egy ideológia elkerülhetetlenül a különféle embervilágok alávételére, teljes politikai hatalomra törekszik. Következésképpen minden ideológia, kivétel nélkül, kollektív hit- és értékrendszeren alapul; egyéni ideológia nincs, mert az ideológia lényegéhez tartozik, hogy kollektív tömegakciókat akar elérni.³

(ii) Épp ezért gyakorlati szempontból, vagyis a hatékonyság kritériumának szemszögéből az ideológia lehetetlenné teszi bármely, az elveitől eltérő meggyőződés, cselekvés vagy érv elismerését. Az absztrakt világgéphez való hűség mindenekelőtt áll, még akkor is, ha a gyakorlat egyértelműen ellentmond követelményeinek. Az ideológia fontos funkciója ugyanis éppen az, hogy a 'kívülről' jövő információkkal és hatásokkal szemben megőrizze világgépének érintetlenségét. Ebben az értelemben az ideológia nem más, mint előre beprogramozott akcióterv, amelynek feladata az információk áramlásának szabályozása. Ennek következtében a társadalom politikai szférájában az ideológia a történelemben addig sosem látott fontossághoz jutott, mert minden modern politikai rendszer egy bizonyos ideológia révén legitimálja magát –

² Az ideológiát gyakran megszemélyesítik művészi alkotásokban, ilyen például a Nagy Inkvizítor személye Dosztojevszkij regényében, *A Karamazov testvérekben*.

³ Ebben az értelemben írja Alexis de Tocqueville a francia forradalomról, hogy "bár politikai forradalom volt, a vallásos forradalmak mintájára cselekedett." TOCQUEVILLE, A. de, *L'ancien régime et la révolution*. 1. könyv, 3. fejezet.

intellektuálisan és morálisan.⁴ Az ideológiának ezt a politikai funkcióját nevezte Hermann Lübbe "a hatalom ideológiai önigazolásának."⁵

(iii) Erkölcsei szempontból, vagyis a jó és a rossz közötti különbségtétel szemszögéből a jó és a rossz morális fogalompárját az ideológia a hozzá való hűséggel, intellektuális (mondhatni, hitbeli) követelményeinek szigorú betartásával és – mivel minden ideológia a tettere összpontosul – a tartalmi követelmények által előírt cselekvési szabályok végrehajtásával helyettesíti be.

Különösképpen frappáns példája az ideológia hatásának mai világunkban a tudomány ideológiaivá vált szerepe. Ennek az az oka, hogy a tudományos kutatás összefonódott a politikai és gazdasági érdekekkel, sőt, a legtöbb esetben alá is rendelődött nekik.⁶ Nem arról van szó, hogy ideológiának minősítem az egyes tudományágakban elengedhetetlen elméleti hátteret, amely a tudományos tevékenységnek, mint paradigmának az alapja, hanem arról, hogy a tudomány tekintélyét rajta kívül álló érdekeknek és mozgalmaknak a szolgálatába állították. Idetartozik a természettudományok mechanikus világképének ráerőszakolása az embervilággal foglalkozó tudományágak összességére, vagy a biológia evolúciós elméletének alkalmazása a társadalom életének bizonyos jelenségeire. Ennek a (hayeki értelemben vett) tudományos ideológiának a képviselői szakterületükön kívül eső téziseik megalapozásában és védelmében tudományos kutatásokra és kísérletekre hivatkoznak, de nem hajlandók alávetni ideológiai meggyőződésüket és tételeiket az objektív valóság próbájának, csak akkor, ha ez a (felületes) szembesítés meggyőződések, és tételeik bizonyítását szolgálja. Amíg a valódi próba be nem következik, addig a laikus társadalom a tudományos ideológia követője lesz, hiszen semmi lehetősége sincs objektív információt kapni az adott problémáról. Így a népesség legnagyobb része kognitívén és érzelmileg kötődik az ideológiához, hű támogatója lesz, s lemond szellemi szabadságáról és a köznapi élet legegyszerűbb tényeinek a saját értelmezése szerinti, tárgyilagos megítéléséről.

Mindehhez hozzá kell fűzni azt is, hogy a késői modernitás korának ideológiái, mivel nem áll rendelkezésükre semmiféle új konceptuális eszköz, a mai valóságot kizárólag a társadalom és a humán tudományoktól örökölt fogalmi eszközökkel és azok rendszerében képesek megmagyarázni. Jó példa rá a magán- és a közszféra mind hangsúlyozottabb szétválasztása az egyes ember életében, a demokratikus politikai élet és az emberi jogokat hangoztató szlogenek ellenére, noha a jelenlegi állampolgári koncepció nyilvánvalóan ennek ellenkezőjét tételezi fel.

Az információ legjobb meghatározását René Dubos mikrobiológus fogalmazta meg, aki élesen megkülönböztette az információt, mint adatok halmazát és az információt, mint tartalmat vagy tudást:

⁴ Az ideológia politikai szerepéről lásd: BRACHER, K. D.: *The Age of Ideologies -- A History of Political Thought in the Twentieth Century*. New York, St. Martin's Press, 1984.

⁵ *Neue Zürcher Zeitung*, 1978. október 28B29, 65. l.

⁶ Hans Jonas megfogalmazásában: "Ma a tudomány nagymértékben éppen technikai alkalmazásának intellektuális visszacsatolásából él. Onnan szerzi megbízatásait: milyen irányban kutasson, milyen problémákat oldjon meg? Céljait saját logikája helyett növekvő mértékben külső érdekek határozzák meg, egyre kevésbé a kutatás szabad kíváncsisága." JONAS, H.: *A kutatás szabadsága és a közjó*. In: *A késői újkor józansága*. Budapest, Göncöl Kiadó, 1997, 37B38. lapok.

"Az 'információ' kifejezés etimológiailag azt a folyamatot jelzi, amelynek folytán kialakul a tudás, éppen ezért sokkal többet jelent, mint a tudás töredékeinek egyszerű továbbadása. Az a tény, hogy az információ etimológiai gyökere a formához kapcsolódik, arra utal, hogy a töredékes tudást rendszerben kell feldolgozni, csak ezáltal kap meghatározott értelmet."⁷

Egy információs rendszer jelentősége viszont teljesen eltérő a Dubos által jelzett rendszerezéstől, hiszen az információs rendszer nem egyenlő a tudással, mert nem az információk tartalmára, hanem átadásukra vonatkozik, azt rendszerezi. Ezért beszélhetünk ezzel kapcsolatban 'technológiai misztikum'-ról.⁸

A mai információs kor technológiája tehát nem tudásra vezet, nem ismeretet ad, hanem töredékes adatokat nyújt bármiféle témáról. Szinte hihetetlen, hogy ennek az ideológiának a nagyszámú követője önmagát is, de másokat is meg akar győzni arról, hogy a kisebb-nagyobb adattöredékek, hírek, ellenőrizhetetlen közlemények és nagy hűhóval bejelentett, de néhány napon belül már el is felejtett események az emberi tudás előmozdítói és összetevői. A már Samuel Johnson által hangsúlyozott, a tudás két fajtája közötti megkülönböztetést – valamit tudni, illetőleg azt tudni, hogy e tudásra hol találunk forrásokat, részismereteket – az információs kor összemosta, s végeredményben manapság már csak a második johnsoni változatot tekintik tudásnak. Hol lelhetünk fel információt erről vagy arról a tárgyról az Interneten és más hasonló kommunikációs csatornákon? Arról nem is beszélve, hogy a tudás fogalma az információ korában leszűkül, s csak a jövőre vonatkozó előrejelzések összetevői a valódi tudásnak, mert hozzájárulnak a megcélzott és remélt társadalmi, gazdasági és politikai sikerek eléréséhez. Norbert Bolz német filozófiaprofesszornak ezért igaza van abban, hogy korunkban a legfontosabb tudás annak ismerete, mit kell tudni, mi a hasznos tudás, hiszen olyan korban, amikor az idő (képzelt) hiánya miatt senkinek sincs semmire ideje, ez a legkeresettebb portéka nem fecsérelné el haszontalan tudás megszerzésére.⁹ Ennek az ideológiai antinómiának az egyik következménye az, hogy az új technológiák kétséges szerepet kapnak a nevelésben, tehát nem egyértelmű, hogy mennyire hasznos felvételük a tanítási módszerek közé. Ez a kérdés annál is inkább fontos a mai neveléspolitikai szempontjából, mert sokan azt hiszik, hogy ha a diák megtanulja az információs és a kommunikációs műveletek minden csínját-bínját, akkor már nincs is szüksége további tanulásra, hiszen az információs források révén minden olyan tudást könnyen megszerezhet és magáévá tehet, amelyre a jövőben szüksége lehet.¹⁰

⁷. DUBOS, R.: *Reason Awake -- Science for Man*. Columbia Press, New York, 1970, 205. l.

⁸. THAYER, L., *op. cit.*, 88. l.

⁹. BOLZ, N.: *Wirklichkeit ohne Gewähr – Das Internet liefert Informationen aus aller Welt, digitale Fernsehtechnik zeigt jeden Winkel des Globus. Doch wächst damit auch das Wissen, oder versperrt Infomüll den Blick aufs Wesentliche?* *Der Spiegel*, 2000/26., 130B131. lapok.

¹⁰. E kérdésben csak egy tanulmányra és egy interjúra utalok. Az előbbi Todd OPPENHEIMER írása *The computer delusion* címmel, amely a *The Atlantic Monthly* 1997. júliusi számában jelent meg a 45B62. lapokon, míg az interjú Clifford STOLL amerikai csillagász-fizikussal készült a *Der Spiegel* 1999/42. számában, a

A kommunikáció, mint a szó közvetlen értelme is kifejezi, valaminek a közlése a folyamatban résztvevő két vagy több partner között. Egy kommunikációs rendszerben az összetevők bizonyos értelemben egymástól függenek. A kommunikációs rendszereknek két fajtáját különböztethetjük meg.

– A természettudományos kommunikációs folyamatokban (amelyekben információ adatközlést kell érteni, olyan adatokét, amelyek felhalmozhatók az úgynevezett adatbankokban). A résztvevők azonos magatartása logikusan feltételezhető, vagyis a különféle kommunikációs folyamatok ugyanazon tulajdonságú összetevőinek identitása és egyforma viselkedése nem vonható kétségbe.¹¹

– Az emberek közötti kommunikációban viszont az egyes kommunikációs rendszerekben résztvevő ugyanazon egyének nem feltétlenül ugyanúgy viselkednek. Thayer szerint

"Mindig van valami, ami különleges vonással jellemzi az egyén részvételét egy kommunikációs folyamatban, s ez érvényes minden olyan kommunikációs rendszerre, amelyben az egyén résztvesz. Az emberi kommunikációs rendszerek résztvevői egymástól függenek abban az értelemben, hogy egy bizonyos rendszerben lényegük csak egymáshoz való viszonyuk által határozható meg."¹²

A természettudományos kommunikációs rendszerekben tehát az információ az adatok átadását jelenti, vagyis az üzenet az adatokban ölt testet, míg a humán kommunikációs rendszerekben az üzenet tartalma a résztvevők által feldolgozott és átformált információ. Ezért írhatta René Dubos, hogy "a kommunikáció hosszú távon valószínűleg akkor a legtermékenyebb és a leghasznosabb, ha kreatív válaszra készíti tartalmának címzettjét".¹³ Persze, ez nem azt jelenti, hogy az emberi kommunikációs üzenet tartalmát nem határozza meg bizonyos mértékben a benne foglalt adatok természete, ám ez esetben az információ jellemzőit átformálja a továbbadó személy egyéni perspektívája és világnézete, amelyet

302B304. lapokon, *Ein faustischer Pakt – Der US-Astrophysiker Clifford Stoll über den Unsinn von Multimedia und Online-Unterricht, die Qualitäten guter Lehrer und den Teufel in Gestalt von Bill Gates*.

¹¹ Lásd erről: MACKAY, D.: *Information, Mechanism and Meaning*. Cambridge, MIT Press, 1969.

¹² THAYER, L.: *Communication Systems*. In: LÁSZLÓ, E. (ed.), *The Relevance of General Systems Theory*. New York, Braziller, 1972, 19. l.

¹³ DUBOS, R., *op. cit.*, 206. l. James Carey kritikája az amerikai szociológiában uralkodó kommunikációs elméletekkel kapcsolatban a kommunikáció igen fontos elemére vet fényt, ezért hosszabb idézetet közlök tőle: "A kommunikáció rituális szemlélete korántsem bizonyult az amerikai tudományosság domináns elemének. Gondolkodásunk és tudományos tevékenységünk a kommunikáció közlési szemléletéhez tapad, mert ez áll összhangban az amerikai kultúra kútfőivel, a tudományos és közéletünket tápláló forrásokkal. Itt némi irónia rejlik. Azért nem tártuk fel a kommunikáció rituális aspektusát, mert a kultúra ingatag és illékony fogalom az amerikai társadalomtudományi gondolkodásban. A kultúra eszményétől való idegenkedés részben megrögzött individualizmusunkból fakad, amely a lelki életet avatja a legfőbb valósággá, részben puritanizmusunkból ered, amely minden nem gyakorlati jellegű, nem a munkavégzés szolgálatában álló emberi tevékenység lekicsinylésére indít bennünket, részben pedig abból származik, hogy elkülönítjük a tudományt és a kultúrát. A tudomány kultúramentes igazsággal szolgál ott, ahol a kultúra etnikai vonatkozásokban gyökerező tévedésekre vezet." CAREY, J.: *A Cultural Approach to Communication*. Communication, 1975, No.1, 6B7. lapok.

alapjában befolyásol múltja, jelene, kultúrája, nyelve, tehát az a kontextus, amelyben él. Ebből adódik az ideológia nagy jelentősége, hiszen a kommunikációban részt vevők magatartásának az egyik meghatározója.

Az információs kor ideológiájának minden más nézetet elmosó hatására a leggyakrabban idézett példák a posztindusztriális társadalomban végbemenő gazdasági folyamatok. Az információs ideológia uralmának az információs társadalom fogalma felel meg,¹⁴ melynek központi eleme az információs kor technológiája által teljes mértékben átalakított gazdasági tevékenységek szférája: a 'new economy.'¹⁵ Minden gazdasági szervezetnek és tevékenységnek alkalmazkodnia kell az információs követelményekhez, különben eltűnésre van ítélve. Az információs technológiák oly mértékben befolyásolják gondolkozásunkat az élet minden területén – ez az ideológiai alaptétel, hogy minden más gondolkodási módot, kulturális megalapozottságú, nem pedig az új technológiákra építő értékrendszert, el fognak tüntetni a társadalomból. Daniel Bell már negyed századdal ezelőtt hasonló perspektívában fogalmazta meg a posztindusztriális társadalom lényegét:

"A posztindusztriális társadalom axiális elve az elméleti tudás központi fontossága, amely, amikor szerepe már elismert, a társadalmi változások irányítójává válik. Minden társadalom léte és megmaradása a tudáson alapult, de csak az utóbbi fél évszázadban alakult ki a tudománynak és a technikának olyan ötvöződése, amely lépésről lépésre magánaka technológiának a jellegét is megváltoztatja."¹⁶

A gazdaság esetében – ugyanúgy, mint a társadalom tevékenységének többi szférájában – az ideológiai megközelítés teljesen összemosza az információ és a tudás fogalmát, valamint ennek megfelelően a gazdasági változások követelményeit. Ez az illúziót keltő stratégia Ian Cornelius nyomán¹⁷ a következőképpen foglalható össze:

– *Először*, a gazdasági érték, vagyis a vagyon megteremtése a jövőben nem az anyagok feldolgozásából és a szolgáltatásokból ered majd, hanem kizárólagosan az információ, tehát a tudás birtoklásából és felhasználásából;

¹⁴ Ian Cornelius így foglalja össze az információs kor ideológiájának a társadalomra vonatkozó próféciáját: "Az információs technológia átalakítja az egyéni és a társadalmi élet jellegét, s nekünk alkalmazkodnunk kell a gyökeres társadalmi változásokhoz, még mielőtt legyűrnek bennünket. E változások a család jellegét, a politikai-közösségi élet szerveződését és a hivatások már folyamatban levő megszűnését érintik, továbbá olyan, az informatikai szakmákban észlelhető, a mindennapos gondokhoz közelebb álló kérdéseket is, mint, például, a könyvek jövője és az információdömping problémájával küszködő emberek stratégiái." CORNELIUS, I. *Meaning and Method in Information Studies*. Norwood, Ablex Publishing Corporation, 1996, 61. l.

¹⁵ Az információs kor ideológiájának a gazdasági tevékenységekre tett hatását világosan körvonalazza James Golden. Lásd: GOLDEN, J. *Economics and National Strategy in the Information Age – Global Networks, Technology Policy, and Cooperative Competition*. Westport, Praeger, 1994.

¹⁶ BELL, D. *The Coming of Post-Industrial Society – A Venture in Social Forecasting*. New York, Basic Books, 1979, 164. l. Bell a következőképpen határozta meg a tudás lényegét: "Tényállások vagy elgondolások okfejtésen nyugvó, ítéletként vagy kísérleti eredményként bemutatott szerves együttese, amelyet valamilyen kommunikációs közeg révén, rendezett formában tudatnak másokkal." *Ibid.*, 167. l.

¹⁷ CORNELIUS, I. *op. cit.*, 60. l.

– *Másodszor*, a népesség foglalkozási kategóriái közül messze azok lesznek a legfontosabbak, amelyek az információs rendszerekkel, az információ továbbadásával és feldolgozásával állnak kapcsolatban;

– *Harmadszor*, a politika területén éppúgy, mint környezetünk erőforrásainak felhasználásában, már ma is az 'intellektuális' technológiák és tevékenységek (tehát azok, amelyek az információs rendszerek világához tartoznak) játsszák a legfontosabb szerepet.

Mindezek a jövendölések – mert tényekről, vagy olyan tudományos elméletekről, amelyek Karl Popper érvelése szerint falszifikálhatók, nem beszélhetünk – nem egyebek, mint egy új, a technológiai determinációra épített 'hitnek' a tételei, amelynek követői és hirdetői a millenáris vallásos szekták lelkesedésével próbálják ügyüket előbbre vinni. Persze, azt senki sem tagadja, hogy a termelés és a fogyasztás terén, vagyis az emberi lét körülményeinek jobbításában az új információs technológiák nagy szerepet játszhatnak majd a jövőben. Ennek az elvárásnak azonban egyelőre csak a képzelet világában van jogosultsága.

2. AZ INFORMÁCIÓS KOR IDEOLÓGIÁJÁNAK NÉGY ANTINÓMIÁJA

Az információs kor ideológiája a médiavilág nyitottságát, a decentralizáció előnyeit, az új technológiák demokratikus potenciálját és az általuk nyújtott, eddig elérhetetlen gazdasági lehetőségeket, valamint az új technológiák által teremtett világmegváltó korszak beköszöntését hangsúlyozza. Az információs ideológia nem más, mint a számítógépes és telekommunikációs technológiáknak az emberek létére és a kultúrájuk által meghatározott világra való alkalmazása, a társadalmi életet és az emberi existenciát alapjaiban megváltoztató és a múlthoz képest kétségtelenül jobbá tevő perspektívában.¹⁸ Azt mondhatnánk, hogy az információs kor ideológiája a végsőig kielezi a modernitás kezdete, vagyis a felvilágosodás kora óta a hagyományos és a haladást szolgáló modern társadalmak közötti ellentétet. A tudományok és a technika korában, a racionális és a mechanikus folyamatok uralma folytán, a régi világban érvényes vélemény- és értékrendszerek, vallásos, etnikai és nemzeti előítéletek végérvényesen el fognak tűnni. Ebből az alapvető szempontból tehát az új ideológiai hullám nem hoz semmi újat, csupán a modernitás előző korszakának meggyőződését ismétli meg kielezett formában. Az új technológiák által lehetővé tett ideológia egy világszerte elterjedt kultúrában egyesíti az egész emberiséget, éppen azért, mert az információs korban az emberiség elkerülhetetlenül homogénné válik.¹⁹

¹⁸. "A determinizmus legveszedelmesebb formája a technológia jelensége c írta harmincöt évvel ezelőtt Jacques Ellul. c Nem arról van szó, hogy meg kell szabadulni tőle, hanem arról, hogy felül kell emelkedni rajta, mintegy felszabadító aktusként." ELLUL, J. *The Technological Society*. London, Jonathan Cape, 1965, xxxi. l.

¹⁹. Herman Kahnak a *The Coming Boom* című könyvét kommentálva René-Jean Ravault így összegzi ezt a 'világmegváltó' elhivatottságot: "Az információs korszak úgy áll előttünk, mint a technikai társadalom által létrehívott korszak akkor, amikor e társadalom megpróbálta alkalmazni az exakt tudományok által kifejlesztett technológiákat az információ és az intelligencia humán szférájában. Más szóval az információs korszak nem más, mint a számítógép-tudomány és egyéb hírközlési technológiák alkalmazása emberi jellegű problémák megoldására, méghozzá a célból, hogy gyorsabban szülessenek meg jobb és hatékonyabb döntések ezen a téren, amely régebben többnyire megközelíthetetlennek bizonyult a tudomány és a technika számára. Kahn és

Az információs kori ideológiának az az elvi tétele, hogy nem valamilyen ideológiát képvisel, hiszen kizárólag az objektív tényeket tükrözi, még megcáfolást sem érdemel, annyira nyilvánvalóan hamis. Ez az ideológia még a modernitás eddig ismert ideológiáinál is jobban adós marad annak bebizonyításával, hogy az új korszak, a mindenre megoldást hozó technológiák, az úgynevezett technológiai társadalom kora különbözik az elmúlt évtizedek és századok hagyományokon alapuló társadalmi rendjétől.²⁰ Sőt, nemcsak adós marad vele, hanem jelenünk eseményei, például Boszniában és Koszovóban, de a világ többi részén is, épp a modern ideológia kiélezett tételeinek az ellenkezőjét bizonyítják. Mindazok, akik egy megalapozatlan optimizmus prófétái lettek, hamis prófétáknak bizonyultak. Ilyen például Daniel Bell,²¹ aki a modernitás végső győzelmének eredményeképpen már három évtizeddel ezelőtt bejelentette az ideológiák korának végét, vagy Francis Fukuyama,²² aki a szovjethatalom és ideológia összeomlása után – arra utalva, hogy a jövőben csak az amerikai demokrácia és a szabadpiaci gazdasági tevékenység jellemzi majd az emberiség életét – a történelem végéről írt.

Az információs kor ideológiájának kialakulása folyamán az emberi kommunikációban résztvevők kontextuális meghatározottságát, ugyanannak az egyénnek egy bizonyos kommunikációs folyamatban való, de minden más kommunikációs viszonytól különböző részvételét egyre inkább figyelmen kívül hagyták, mert ezek az elemek nem kezelhetők mechanikusan. Az emberi kommunikációnak a természettudományos kommunikáció mintájára való formálása végül is arra vezetett, hogy egyrészt az információ és a tudás fogalma azonosult a köztudatban, másrészt az, amit bölcsességnek neveztek a történelem folyamán, feledésbe merült.²³ Ez az információs kor első nagy antinómiája. Klapp megfogalmazása szerint "az információk feldolgozásában az elmén kívül elért fejlődés nem feltétlenül vezet a szellemben végbemenő új értelmezési fogalmak kidolgozására".²⁴ Ez azt jelenti, hogy bár egyre több információval rendelkezünk,

az információs korszak szószólóinak többsége amolyan 'végső megoldás'-ként mutatja be ezt az új keletű szcientizmust vagy neopozitivizmust, amely megvált majd bennünket a végső soron az egész világot is a válságtól, amelyben vagyunk." RAVVAULT, R. J.: *The Ideology of the Information Age in a Senseless World*. In: SLACK, J. D. – FEJES, F. *The Ideology of the Information Age*. Norwood, Ablex Publishing Corporation, 1987, 183. l.

²⁰ Még a modern technika következményeinek olyan kritikusa is, mint a francia gondolkodó, Jacques Ellul, szintén annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a modern fejlődés útja elkerülhetetlen minden ország számára (lásd: ELLUL, J. *op. cit.*). Az is igaz viszont, hogy Ellulnak ez a véleménye a több mint három évtizeddel ezelőtti helyzetre vonatkozik, s nem tükrözi a késői modernitás fejleményeit.

²¹ BELL, D. *The End of Ideology*. Glencoe, Ill., Free Press, 1960. Lásd előzőleg idézett munkáját is: *The coming of post-industrial society*.

²² FUKUYAMA, F. *The End of History and the Last Man*. New York, Free Press, 1992.

²³ "Voltaképpen az történt, hogy összetévesztettük a sokat markolást a sokat fogással" írja Thayer. "A tudat modernizálódása azt a hiedelmet keltette, hogy az információ elfogadható helyettesítője a tudásnak, az ésszerűen felhalmozott tudás pedig elfogadható helyettesítője a bölcsességnek." THAYER, L. *Communication Systems*, 2. l.

²⁴ KLAPP, O. E. *Meaning Lag in the Information Society*. *Journal of Communication*, Vol. 32, 1982, 65. l. Ezért írhatta Harold Innis pontosan fél évszázaddal ezelőtt, hogy "a kommunikáció nagymérvű tökéletesedése még nehezebbé tette a megértést." INNIS, H. *The Bias of Communication*. Toronto, University of Toronto Press, 1951, 30. l.

egyre kevesebbet tudunk, s az emberek egyre kevésbé értik meg mindazt, ami világában történik:

"Az információk exponenciális mértékű felhalmozódása teljesen maga mögött hagyja az értelmezés funkciójának fejlődését, így egyre több olyan tudással rendelkezünk (a tudás információs értelmében), amellyel nem tudjuk, mit tegyünk. Ez az egyre növekvő lemaradás a tudatunkban jelenik meg, és sok író az értelmezés válságaként határozta meg."²⁵

Ehhez a folyamathoz kapcsolódik a reális világképnek egy virtuálissal való behelyettesítése, amely az információk hihetőségének és megbízhatóságának elvesztésével jár. Ez az információs kor ideológiájának második antinómiája. Végeredményben az, aki az Interneten vagy a médiák programjaiban keresi a valóság megértését és bármilyen kérdésben az igazságot, az szintén behelyettesíti a szellemi úton elért igazság fogalmát a kommunikáció nem kontrollálható tartalmával. Ezért írhatta Bolz professzor, hogy az információs kor emberét "a valóságos valóság megtalálásának" vágya jellemzi, mert "a digitális kifejezés a fel nem fedezhető hamisítás birodalma".²⁶ "Ami bizonyos, az nem informatív; ami informatív, az nem bizonyos. Ezért érvényes az a megállapítás, hogy minél több az információ, annál kevesebb az elfogadására való hajlandóság. "Az információk özönlése növeli a bizonytalanságot, s ezzel együtt kétségbe vonhatóvá teszi a saját maga által sugalmazott értelem megbízhatóságát."²⁷

Az információk egyre nagyobb halmazában nemcsak tudásunk csökken, hanem maguk az információk is értelmüket veszítik.²⁸ Ennek az az oka, hogy nincs olyan közös kulturális háttér, amely – Dupuy szerint – lehetővé tenné az információk feldolgozását és kommunikációját:

"Egy közös világ nélkül, amely azért közös, mert együtt csináltunk benne dolgokat, sem összetalálkozás, sem emberi történelem, sem közös tevékenység nem lehetséges. Az emberek között tehát nem lehet kommunikáció, ha egy közös világ nem egyesíti őket."²⁹

Így aztán a harmadik antinómia az, hogy az információs kor ideológiája tudományos alapú technológiának minősíti magát, s a civilizációs és kulturális adottságoktól, értékrendszerektől függetlennek állítja be lényegét, tehát elveit és gyakorlatát univerzálisan érvényesnek és elfogadhatónak tartja. Ez viszont megint csak hamis állítás, mert a civilizációs különbségek ontológiai, vagyis egzisztenciális

²⁵ KLAPP, O. E. *op. cit.*, 64. l.

²⁶ BOLZ, N. *op. cit.*, 130. l. Bolz hozzáteszi még az előzőkhöz: "Most már minden kép pusztán számítási műveletek eredménye," vagyis érdemi tartalom nélkül való.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ "Olyan világban élünk, amelyről látszólag egyre több információ birtokába jutunk, ám amelyről egyre inkább úgy látjuk, hogy híjával van az értelemnek. Ivan Iljicshez hasonlóan állítom: ennek nem más az oka, mint az, hogy óhatatlanul kontraproduktív az a mód, ahogyan az információk előállítását, feldolgozását és fogyasztását végezzük, s ez iróniára ad okot." DUPUY, J. P. *Myths of the Information Society*. In: WOODWARD, K. (ed.), *The Myths of Information – Technology and Post-Industrial Culture*. London, Routledge & Kegan Paul, 1978, 4. l.

²⁹ *Ibid.*

különbségeken alapulnak, amelyek minden ideológiai irányt alapvetően meghatároznak és befolyásolnak. Ennek a hamis öntudatnak egyrészt az a nyugati civilizációban érvényesülő általános vélemény az oka, amely kultúránkat kizárólagosnak tekinti, s kulturális adottságainkat univerzális jelleggel ruházza fel. Másrészt a kommunikációs folyamatoknak és kapcsolatoknak a teljes félreismerése, a már említett meggyőződés következtében, éppen azért meglepő, mert az információs kor az univerzális kommunikációt lehetővé tevő haladás korának tekinti saját magát. Ez az ideológia lényegéből eredő antinómiája végeredményben azt jelenti, hogy a gondolkodásból és a tudásból eredő igazság tudat szerepét a kommunikációs folyamatokban rejlő igazságfogalom váltja fel.

Dupuy aforizmája ("egyre több információ, de egyre kevesebb értelem")³⁰ a modern társadalomban az egyes ember elidegenedésére vezet, s ennek végső következményei a teljesen személytelen kapcsolatok és tapasztalatok az egyének életében. Hozzájárul mindehhez az emberi szabadság lassú elvesztése (ezt különösképpen Jacques Ellul hangsúlyozta), mivel nem élhetünk a technológia, az információs technológia és az ideológia rendszerén kívül.

"Az ember választhat – írja Ellul, – de döntései mindig csak a másodlagos elemekre vonatkoznak, és sohasem az átfogó jelenségre. Döntéseit végső soron mindig a technológia kritériumai határozzák meg."³¹

Az információs kor ideológiájának a negyedik antinómiája tehát abban áll, hogy az információk növekvő tömege mindinkább lehetetlenné teszi a világ és a társadalom megértését, s ez automatikusan maga után vonja az egyén szabadságának elvesztését, mivel az egyes ember az uralkodó technológiák szolgájává válik.

³⁰ *Ibid.*, 16. 1.

³¹ ELLUL, J. *The Technological System*. New York, Continuum, 1980, 325. l. Előzőleg Ellul kifejti azt a nézetét, hogy a szabadság elvesztése a technológiai (és a velejáró ideológiai) rendszer elkerülhetetlen uralmának a következménye (a Max Weber által használt 'vaskalitrához' hasonlóan): "Ez a technológiai környezet arra kényszerít bennünket, hogy mindent technológiai problémának tekintsünk, s ezzel egyidejűleg olyan környezetbe zárkozunk be, amely már rendszerré vált" *Ibid.*, 48. l. Ez abban is kifejeződik, hogy az ember alanyból tárgyává válik: "Az ember nem lehet többé alany. A rendszer esetében ez azt jelenti, hogy a legalábbis a maga szempontjából a mindig tárgyként kell kezelnie az embert." *Ibid.*, 11. l.